МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

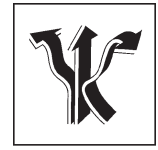

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

Рецензенти: *М. Ф. Головатий*, д-р політ. наук, проф.
С. П. Барматова, д-р соціол. наук, проф.
С. П. Архипова, канд. пед. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 24.09.14)

Алфьоров М. А.
Соціальна політика в Україні: навч. посіб. / М. А. Алфьоров, В. І. Альохін, І. П. Бідзюра, О. Г. Карпенко. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. — 272 с. — Бібліогр.: с. 252–261.

ISBN 978-617-02-0183-6

У навчальному посібнику подано виклад сучасних теоретичних засад основ соціальної політики і її практичної реалізації в умовах ринкових перетворень в сучасній Україні. Показано її взаємозв'язок з політичними, економічними, демографічними змінами у житті країни, проблеми в реалізації та можливі шляхи модернізації окремих напрямів соціальної політики.

Для студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем "бакалавр", що готуються до роботи у соціальній сфері, соціальних працівників, соціальних педагогів, які працюють у державних і недержавних соціальних установах.

© М. А. Алфьоров, В. І. Альохін, І. П. Бідзюра, О. Г. Карпенко, 2014
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2014
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014

ISBN 978-617-02-0183-6

Зміст

Передмова 7

ЧАСТИНА І
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Розділ 1. **Основи теорії та методології соціальної політики** 9
1.1. Предмет і завдання курсу “Соціальна політика”. Основні напрями соціальної політики 9
1.2. Основні категорії та поняття соціальної політики 16
Резюме 23
Питання для самоперевірки 24

Розділ 2. **Сутність і принципи соціальної політики** 26
2.1. Становлення і розвиток соціальної політики. Сутність і основні завдання соціальної політики 26
2.2. Принципи і функції соціальної політики 30
Резюме 36
Питання для самоперевірки 37

Розділ 3. **Структура, об’єкт і суб’єкти соціальної політики** 38
3.1. Територіально-державний тип соціальної політики 39
3.2. Сферний тип соціальної політики 41
3.3. Демографічний тип соціальної політики 44
3.4. Об’єкт і суб’єкти соціальної політики 45
Резюме 48
Питання для самоперевірки 49

Розділ 4. **Соціальна політика і права людини** 51
4.1. Права людини: історія виникнення і становлення 51
4.2. Міжнародні документи з прав людини 55
4.3. Конституційні гарантії прав и свобод людини в Україні ... 62
Резюме 74
Питання для самоперевірки 75

Розділ 5. **Моделі соціальної політики** 76
5.1. Характеристика і принципи побудови моделей соціальної політики 76
5.2. Тенденції змін моделей соціальної політики 83
5.3. Проблеми формування моделі соціальної політики України 88
Резюме 91
Питання для самоперевірки 92

Розділ 6. **Соціальне партнерство в контексті соціальної політики** 93
6.1. Соціальне партнерство: сутність і принципи 93
6.2. Соціальне партнерство в контексті українського законодавства 96
6.3. Система колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин 102
Резюме 105
Питання для самоперевірки 106

ЧАСТИНА ІІ
РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Розділ 7. **Особливості здійснення соціальної політики в Україні** 108
7.1. Соціальна стратегія, соціальне передбачення і соціальне прогнозування та завдання соціальної політики 108
7.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної політики 111
7.3. Фінансування соціальної сфери 118
Резюме 119
Питання для самоперевірки 120

Розділ 8. **Соціальний захист населення** 122
8.1. Система соціального захисту 122
8.2. Принципи соціального захисту в умовах ринкової економіки 125

8.3. Пріоритетні напрями розвитку соціального захисту в Україні 130
Резюме 131
Питання для самоперевірки 133

Розділ 9. **Соціальний захист економічно активного населення** 134
9.1. Нормативна база соціального захисту економічно активного населення 134
9.2. Соціальний захист працюючого населення 135
9.3. Захист населення від безробіття та захист безробітних 141
Резюме 154
Питання для самоперевірки 156

Розділ 10. **Захист соціально вразливих категорій населення** 157
10.1. Соціально вразливі категорії населення та принципи їх соціального захисту 157
10.2. Державна допомога сім'ям з дітьми 159
10.3. Державна допомога багатодітним родинам 171
Резюме 173
Питання для самоперевірки 175

Розділ 11. **Державна молодіжна політика та гарантії соціального захисту молоді** 176
11.1. Молодь і молодіжна політика 176
11.2. Проблеми молоді у сучасному світі 180
11.3. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та напрями їх діяльності 183
Резюме 187
Питання для самоперевірки 187

Розділ 12. **Захист і соціально-трудова реабілітація інвалідів** 189
12.1. Поняття інвалідності, її причини та види 189
12.2. Правові засади соціального захисту інвалідів в Україні 192

12.3. Соціально-побутові заходи та медико-соціальні аспекти захисту інвалідів 196
12.4. Пенсійне забезпечення інвалідів 201
Резюме 203
Питання для самоперевірки 205

Розділ 13. **Державна підтримка сімей з низькими доходами** 206
13.1. Доходи населення та їх соціально-політичні виміри . 206
13.2. Соціальна підтримка найбільш уразливих верств населення 215
13.3. Державна допомога малозабезпеченим сім'ям 220
Резюме 225
Питання для самоперевірки 227

Розділ 14. **Державне пенсійне страхування і недержавні пенсійні фонди** 229
14.1. Пенсія як соціально-політична категорія 229
14.2. Проблеми і шляхи реформування пенсійної системи України 230
Резюме 235
Питання для самоперевірки 236

Розділ 15. **Соціальна експертиза** 237
15.1. Соціальна експертиза та її функції 237
15.2. Основні моделі соціальної експертизи 241
15.3. Етапи роботи експертів і вироблення експертних оцінок 244
Резюме 248
Питання для самоперевірки 249

Висновки 250
Література 252
Предметний покажчик 262

Передмова

В сучасних умовах зростає вага соціальної сфери у створенні суспільно необхідного продукту. Особливо це виявляється в розвинених країнах світу, де частка зайнятих в соціальній сфері більше, ніж в матеріальному виробництві. Становище цієї сфери безпосередньо впливає на економіку та культуру країни. Саме у пізнанні соціальних інтересів, їх узгодженні, упередженні й розв'язанні конфліктів між ними полягає призначення політики, насамперед соціальної. У науковій літературі і політичній практиці основне призначення соціальної політики держави традиційно зводиться до задоволення багатоманітних інтересів і потреб громадян у сфері праці, освіти, культури, охорони здоров'я, забезпечення житлом, відпочинку тощо. Насправді ж головне призначення соціальної політики має бути іншим: її слід розглядати як найважливіший засіб соціальної інтеграції — узгодження інтересів різних спільностей людей, розв'язання соціальних суперечностей, забезпечення цілісності суспільства. Тобто, соціальна політика — це один з видів політики, спрямований на інтеграцію інтересів соціальних спільностей людей, розв'язання соціальних суперечностей з метою забезпечення єдності, цілісності суспільства.

Світовий досвід свідчить, що створення макроекономічних передумов, які сприяють матеріальному самозабезпеченню працездатних осіб, є дуже ефективним засобом соціального захисту в країнах Західної Європи, особливо в скандинавських країнах. У більшості держав з розвиненою ринковою економікою діють гарантії щодо рівня доходів, загальнодержавні системи регулювання зайнятості, підготовки та перепідготовки кадрів, стимулюється професійна та територіальна мобільність населення та ін. Отже, головна мета соціальної політики, соціально орієнтованої ринкової економіки — зняти всі обмеження на шляху вільної економічної діяльності, дати можливість кожному працівникові, кожному трудовому колективу одержувати

доходи відповідно до свого реального внеску зі збільшення суспільного багатства. Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільного, без заворушень і потрясінь, функціонування суспільства, досягнення суспільної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня життєдіяльності людей, забезпечення кожному громадянину можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, одержувати належний дохід, поліпшувати добробут.

Сучасна Україна потребує якісної перебудови соціальної сфери суспільства, прискореної реалізації цільових орієнтирів становлення та розвитку соціальної держави. Ідея розбудови соціальної держави в Україні відповідає демократичним традиціям, прагненням українців до свободи, самореалізації і рівноправності, світовим тенденціям суспільного розвитку і є природним наслідком здобуття державної незалежності. Саме ця ідея може претендувати на статус національної, оскільки здатна активізувати та об'єднати громадян у прагненні до соціально справедливого середовища та високих стандартів життя.

Потреба побудови соціальної держави виникла з прийняттям у 1991 р. Конституції України, яка утвердила незалежну державу як правову, демократичну, соціальну. Водночас механізми державного регулювання виявились неспроможними подолати глибокі деформації, які виникли на початковому етапі трансформаційного процесу, забезпечити реалізацію ефективної соціально-економічної політики в країні.

Нині розбудова високорозвиненої соціальної держави в Україні потребує значного вдосконалення та корегування. Виникає гостра необхідність формування та реалізації таких стратегічних пріорітетів соціальної політики, які комплексно враховують потреби інноваційного розвитку країни, інтегрування в Європейський Союз та світове економічне середовище соціально орієнтованої ринкової економіки, здатної забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян.

Від авторів

Частина І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Розділ 1. Основи теорії та методології соціальної політики

1.1. Предмет і завдання курсу “Соціальна політика”. Основні напрями соціальної політики

Основою розвитку суспільства та зростання матеріального добробуту його членів є економічне життя, в якому люди тісно пов’язані один з одним. Тому зміни умов буття однієї людини, насамперед у матеріальній сфері, не можуть відбуватися поза змінами інших членів суспільства. У XX ст. у найбільш економічно розвинених державах поширилися концепції, що покладали на державу завдання забезпечення визначеного стандарту добробуту. Особливо виразно це проявилося у теорії та практиці “соціально-ринкового господарства”, які охоплювали значні соціальні заходи, що проводилися державою. Україна, відповідно до ст. 1 Конституції України, є демократичною, соціальною правовою державою [34, *3*], що зумовлює її суспільний розвиток.

Трансформація централізованої планової економіки при панування єдиної державної власності на ринкову підвищує роль соціальної політики. І не тільки тому, що вважається, ніби ринкова економіка не сприяє підвищенню добробуту членів суспільства, а й тому, що головною метою саме соціальної держави, розбудова якої передбачена Основним Законом, є реальна відсутність бідних, а не декларативне проголошення допомоги соціально уразливим верствам. При цьому добробут забезпечується не тільки і не стільки перерозподілом власності одних на

користь інших, а стимулюванням і забезпеченням активної та ініціативної діяльності всіх громадян.

Соціальна держава — це правова демократична держава, що проголошує вищою цінністю соціальну справедливість. Це форма організації суспільства, що здатна забезпечити соціальний прогрес. Серед її головних пріоритетів — соціальний захист громадян, нейтралізація соціально-економічних конфліктів, дотримання соціальних стандартів та принципів гідного життя для всіх громадян за допомогою розподілу та перерозподілу внутрішнього валового продукту (ВВП).

Передумовами становлення соціальної держави виступають: відкритий характер державної влади; гарантована рівність громадян перед законом та право на участь у державному й громадському житті; ринкова економіка; громадянський мир та солідарність. У свою чергу умовами розвитку соціальної держави та її характерними ознаками є: демократична організація державної влади; високий економічний потенціал, що дає змогу здійснювати заходи з перерозподілу доходів без пригнічення інтересів власників прибутків; соціально орієнтована структура економіки, що виявляється у розробленні дієвих соціальних програм і пріоритетності їх реалізації; існування розвиненого громадянського суспільства; дотримання моральних норм громадянами і насамперед — посадовими особами.

Сутність концепції соціальної держави полягає в:

1) упорядкуванні життя суспільства на принципах гуманізму;
2) пом'якшенні гри ринкових сил, забезпеченні кожному громадянину гідних умов життя, в першу чергу за рахунок розвитку виробництва, його ефективності;
3) підтримці відносин між громадянами, між державою та громадянами на основі принципів солідарності та субсидіарності.

Тому однією з найважливіших функцій держави є розроблення та здійснення соціальної політики, яка повинна стати підґрунтям для згуртованості суспільства, щоб слугувати цьому суспільству, забезпечення соціальної безпеки, задоволення